

Ústav české literatury a literární vědy

Prof. Dr. phil. Josef Vojvodík, M.A.

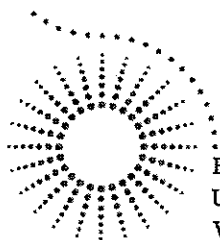
Josef.Vojvodik@ff.cuni.cz

Oponentský posudek na disertační práci PhDr. Kateřiny Svatoňové
ODPOUTANÉ OBRAZY: ARCHEOLOGIE (ČESKÉHO) VIRTUÁLNÍHO PROSTORU

Disertační práce Kateřiny Svatoňové představuje v mnohém ohledu pozoruhodný, problémově bohatý, myšlenkově diferencovaný a originální příspěvek nejen k teorii a „archeologii“ médií a k diskusím o realitě obrazu, ale také k poznání specifík českého iluzivního a virtuálního prostoru, dosud stále nedostatečně prozkoumaného.

Pojem „odpoutané obrazy“ se vztahuje na obrazy – jako „konotativní symbolické komplexy“, pojmem Viléma Flussera, nabízející prostor k interpretacím -, osvobozené od dosavadních struktur své produkce i recepce, od svého „nositele“ (plocha, okno, rám atd.), které se odpoutávají od zákonitostí centrální perspektivy a geometrického vidění, od vžitých a petrifikovaných norem a konstituující virtuální prostor. Odpoutané obrazy definuje Kateřina Svatoňová jako artifiční, decentralizované, dislokované, fragmentární, pluralizované, diskontinuální a jejich vytváření souvisí velmi úzce s proměnami pojmu reality a s tím, co by bylo možné nazvat „experimenty se skutečností“. Rozlišuje *vnější* odpoutané obrazy, které se buď fragmentarizují (resp. jsou fragmentarizovány) nebo vytvářejí „všeobklopující celek“, produkované většinou technicky, a *vnitřní* mentální (také představové, halucinační, snové atp.) obrazy. Fenomenologií vnějších a vnitřních odpoutaných obrazů se Kateřina Svatoňová zabývá v páté a šesté kapitole své práce.

Zkoumání fenoménu „odpoutaných obrazů“ a virtuálního prostoru (v němž se realizují) je v práci Kateřiny Svatoňové strukturováno čtyřmi hlavními kategoriemi: *myslí, percepce, odpoutaným obrazem, prostorem*. Metodicko-teoreticky je její práce postavena na promyšlené kombinaci několika přístupů a hledisek, umožňujících mezioborovou analýzu „odpoutaných“ a „odpoutávajících se“ obrazů, konkrétně intermedieálně-technický přístup, psychologicko-neurologický, kulturně-filozofický a

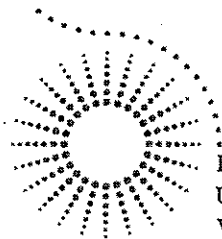

Ústav české literatury a literární vědy

kulturně-historický přístup. Navazuje zde na myšlenku „putujících konceptů“ Mieke Balové jako alternativy k ustáleným metodologickým rámcům. Tato zvolená kombinace několika různorodých metodicko-teoretických přístupů není v žádném případě ničím libovolným, nýbrž se v práci Kateřiny Svatoňové ukazuje jako velmi přínosná, neboť umožňuje nejen nový, ale také adekvátní přístup k fenoménům (ne)viditelného, polydimenzionality obrazu, pikturální dimenze pohledu, obrazového prostoru / prostoru obrazu a k *myšlení* o obrazech a v obrazech jako specifické mentální operaci „ve sféře fikce“ (Husserl). Již v tom spočívá původní přínos předkládané disertační práce, že její autorka nevychází pouze z prací teoretiků médií, obrazu a vizuality jako William J. T. Mitchell, Jonathan Crary, Rudolf Arnheim, Oliver Grau, Siegfried Zielinsky, Friedrich Kittler, Georges Didi-Huberman, Mieke Balová, Anne Friedbergová ad., ale invenčním způsobem využívá a pro své zkoumání zhodnocuje uvažování badatelů z oblasti fenomenologicko-antropologické psycho(pato)logie vnímání jako Erwin Straus, Eugène Minkowski, Ludwig Binswanger nebo dnes znovu objevovaný, také zásluhou Kateřiny Svatoňové, český psychiatr Svetozar Nevole, který ve čtyřicátých letech 20. století rozvíjel svébytnou fenomenologii iluzivního vnímání, která v nejednom aspektu anticipuje dnešní uvažování o pronikání do virtuální skutečnosti, hyper-reality atd., jak Kateřina Svatoňová ukazuje v pronikavé rekonstrukci a analýze Nevoleho experimentů a jeho fenomenologie „subjektivních jevů optických“.

Za velmi podnětnou považuji v její práci také aktualizaci teorie aperspektivity historika kultury Jeana Gebsera z jeho epochální, třebaže dnes již historické práce *Ursprung und Gegenwart* (1949/1953), která je v českém prostředí téměř zcela neznámá. I přes zvolenou kombinaci několika teoretických hledisek a přístupů naznačuje uvažování Kateřiny Svatoňové o fenoménu obrazu, obrazového vědomí, imaginace nebo (hyper)realitě, afinitu k fenomenologickému uvažování o obrazovém vědomí a eidetické redukci.

Není smyslem oponentského posudku popisovat strukturu práce a obsah jednotlivých kapitol nebo reprodukovat hlavní teze práce, proto se zaměřím na

Ústav české literatury a literární vědy

několik aspektů, které považuji za zvláště přínosné, což ovšem ani zdaleka neznamená, že by autorčina výborná a materiálově hutná rekonstrukce sociálně-historického kontextu a historie „odpoutaných“ obrazů byla v její práci „méně“ přínosná.

Jako jeden z cílů své práce zdůrazňuje Kateřina Svatoňová „proniknout do divákovy mysli, která je odpoutaným obrazům vystavena“. Ve svých přednáškách o fantazii a obrazovém vědomí uvažuje Edmund Husserl (Husserliana XXIII) o paradoxní podvojnosti obrazu, která spočívá v jeho podvojně viditelnosti („Sichtbarkeit“): obraz je sice viditelný jako „fyzický objekt“ a „obrazový objekt“, existující v času a prostoru, zároveň je mu však vlastní specifická irealita, neboť „obrazový objekt je fiktum, [je] objektem vnímání, ale zdánlivým objektem“ („Scheinobjekt“). To znamená, že obraz se „vyjevuje“, ale má charakter neskutečnosti a je ve sporu s aktuální přítomností.

Samotný metaforický pojem *odpoutání* evokuje fenomenologickou *epoché* ve smyslu zpochybnění a „neutralizace“ samozřejmého postoje ke skutečnosti tzv. přirozeného světa. Také proto zaujímá v argumentaci Kateřiny Svatoňové důležitou pozici fenomenologie „subjektivních jevů optických“ Svetozara Nevole. Jeho experimenty a jeho uvažování o možnostech vytváření a vnímání obrazů, odpoutávajících se od svého kontextu, mají charakter imaginativní variace, která představuje specifickou formu anomalizace. Pro Husserla je fenomenologické reflexi vlastní „protipřirozený habitus“ (Husserliana XIX/I, s. 16). Proto je jak „anomalizace“, tak „narušování“ kontextu důležitou součástí Nevoleho uvažování a jeho experimentů.

Kateřina Svatoňová upozorňuje na důležitou skutečnost, že dnešní média a jejich zacházení s obrazy se opět pokoušejí obraz, „který definitivně opustil rám“, znovu „zarámovat“, virtuální prostředí svazovat „mřížkou perspektografu“ a konvencemi původně renesančního centrálně perspektivického myšlení. Jde o obrazy, které jsou v podstatě kopiemi existujícího světa. Dnešní technologie a média připouštějí, jak píše Bernhard Waldenfels, skutečnost (i virtuální), jen pokud je pro tzv. běžného

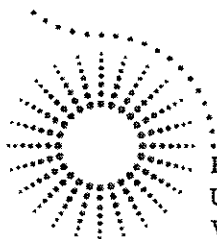

Ústav české literatury a literární vědy

vnímatele představitelná, mediálně přenosná a v této redukované podobě také digitálně manipulovatelná.

Poněkud vypointovaně by se dalo říci, že *vnější* odpoutané obrazy, produkované komunikačními médii, mohou technicky inscenovat hyperrealitu, ale právě *jen* inscenovat (až k čistě zábavnímu efektu) v závislosti na smyslovém vnímání, pohybu těla atd. *Vnější* „odpoutané“ obrazy mohou být nositelem „estetického zdání“; v jejich případě jde, jak Kateřina Svatoňová ukazuje, také o hledání ve specifickém smyslu „ideálního“ nebo přinejmenším *alternativního* prostoru a obrazu světa. Polyvizuální a polymediální instalace československých pavilonů na EXPO'58 a '67 pod heslem „Bilance světa pro svět lidštější“ ('58), program „Zrození světa“ ('67; Josef Svoboda, Alfréd Radok) ad. mají evidentní společensko-politickou nebo přímo ideologickou implikaci. Samotné realizace těchto *vnějších* „odpoutaných“ obrazů jsou ovšem ambivalentní: na jedné straně měl být nejmodernějšími technologiemi simulován a sugerován co nejkomplexnější obraz ve všech oblastech „rozvinuté“ socialistické společnosti a světa socialistické skutečnosti, jehož rozvoj přestal být utopií, na druhé straně znamená samotné zmnožení a fragmentarizace obrazů, myšlenka polyvizuality atd. implicitní kritiku totálního a totalizujícího obrazu totalitního systému. Heterogenita je postavena do opozice k homogenitě (obrazu) světa. Třebaže tento typ (postmoderních) obrazů operuje s fragmentem, je pro něj příznačné, jak Kateřina Svatoňová ukazuje, směřování k celistvosti, k typu multimediálního „Gesamtkunstwerku“, s nímž se dnes setkáváme.

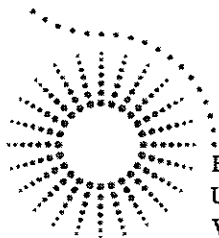
Pohled člověka není *jen* intuitivní, je zároveň reflexivní, „klamaný“ ovšem, jak ukázal Lacan v XI. Semináři, kde se zabývá mimetickým klamem v malířském sporu Zeuxida a Parrhasia, příslibem, který vzbuzuje jeho žádostivost. Dalo by se říci, že to je v jistém smyslu také efekt *vnějších* „odpoutaných obrazů“; žádostivost je vedena touhou vidět-poznat, co je „za nimi“, chce je „odhrnout“ jako imaginární závěsy. Co se však za nimi skrývá, je past klamně reprezentace, neboť jejich podstatou je subverzní, desorganizující, anamorfotický princip, jemuž „naivní“ (i naivní) divák podléhá.

Ústav české literatury a literární vědy

V šesté kapitole se Kateřina Svatoňová zabývá kategorií „integrální mysli“ a *vnitřních* „odpoutaných obrazů“ a jejich povahu zkoumá a ukazuje především na fenomenologii „subjektivních jevů optických“ Svetozara Nevole. Fenomenologie vnitřních „odpoutaných obrazů“ je, dá-li se tak říci, především fenomenologií určitého stavu, ve kterém se fenomenolog zdrží všech úsudků o reálných skutečnostech a pohybuje se v oblasti čirých možností. V tomto stavu se reálný svět stává *fenomémem světa*. Tato myšlenková operace znamená v Husserlově terminologii „zničení světa“ („Weltvernichtung“) a možné dosažení stavu transcendentální subjektivity, pro kterou neexistuje už žádné „tam venku“. Erwin Straus, k jehož fenomenologicko-antropologické psychologii a psychopatologii vnímání se Kateřina Svatoňová vztahuje, zdůrazňuje již ve své významné práci *Vom Sinn der Sinne* (1935/1956, s. 374), že „realita světa zůstává jako objasněná a prokázaná problematickou. Vnější svět je zprostředkovaný, sekundární, vnitřní svět evidentní, bezprostřední, primární“. „Imaginativní variace“ mají – zde konkrétně u Nevolesho – charakter fascinujícího, třebaže riskantního experimentování. Nevole usiloval o proniknutí do takových stavů – a o jejich poznání –, v nichž smyslově vnímatelný svět pozbyl charakter skutečnosti, resp. „ukázal“ svoji skrytou „pravou“ skutečnost. Mezi experimentálně vyvolanými a patologickými zkušenostmi existuje určitá podobnost, jak napsal již Kurt Goldstein ve své práci *Der Aufbau des Organismus* (1934), pokud svět ve specifickém smyslu izolujeme, tedy „uzavřeme“ jako výzkumnou laboratoř.

V souvislosti s vnitřními „odpoutanými obrazy“ Nevolesho experimentů uvažuje Kateřina Svatoňová inspirativním způsobem také o Teigeho teorii „vnitřního modelu“, kterou Teige promýšlel v časové koincidenci s Nevolesho uvažováním. Teorie vnitřní formy, vnitřní zkušenosti, vnitřního modelu, vnitřního obrazu zaujímá vůbec důležitou pozici v estetice a filozofii 20. – 40. let 20. století. Na tomto místě bych připomenul jen pozoruhodnou antropologii vnitřní zkušenosti Schelerova a Husserlova žáka Paula Ludwiga Landsberga, který zdůrazňuje nezbytnost „niterné praxe“ lidského bytí, která je však především námahou a pokorou, bez níž není pravé sebepoznání možné: „Niternost vnitřní zkušenosti tkví tedy především v tom, že život,

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITY KARLOVY
V PRAZE

Ústav české literatury a literární vědy

který je konkrétním subjektem vší zkušenosti, nevychází ze sebe ven k nějakému „předmětu“, nýbrž setrvává v sobě a chápe sebe skrze sebe sama. [...] proces vnitřní zkušenosti je sám toliko částí celkové seberealizace, během níž se personální subjekt stává ryzejším, zaměnitelnějším a samostatnějším, *nitemějším* dokonce sám vůči sobě. Nezůstává jen sám u sebe, nýbrž se ubírá „tajuplnou cestou“ sebeuskutečňování a humanizace“ (*Einführung in die philosophische Anthropologie*, 1934, s. 9).

Není pochopitelně možné vyčerpat v tomto posudku všechna témata, jimiž se Kateřina Svatoňová ve své disertační práci zabývá. Jak ovšem z výše uvedeného vyplývá, jde o práci myšlenkově a problémově velmi bohatou a podnětnou, která v českém bádání a myšlení o teorii obrazu a teorii médií otevírá originálním způsobem několik dosud zcela nereflektovaných témat. Disertační práci Kateřiny Svatoňové považuji za vynikající výkon a pochopitelně ji vřele a **jednoznačně** doporučuji jako podklad k úspěšnému obhájení a udělení akademického titulu PhD.

Prof. Dr. phil. Josef Vojvodík, M.A.

V Praze dne 29. 08. 2010